Не кидають народи
порожніх слів на вітер.
Слова Павла Тичини
ввічу мені стоять:
"О скільки у природи
немудро-мудрих літер,
о скільки у людини
невміння прочитать!"

БАРВІНКОВИЙ ЦВІТ

Барвінку, зимолюбку, всезелен,
з-під снігу соки п'єш земні жаждиво.
Ти на землі цвітеш, як гобелен,
як наша мова — незбагненне диво.

Зазеленів і цвітом засинів
на рідних долах матері Вкраїни,
як доля її дочок і синів,
що в ній, як і в тобі, є щось нетлінне.

Під сонцем ти являєш торжество
й під снігом, видиво вічнозелене,
як мови української єство —
є в ній, як і в тобі, щось незнищенне.

З калиною твій переплівся шлях,
з калиною твій цвіт блакитний виник:
немов калина — дівчина в піснях,
і хлопець у піснях — немов барвінок.

На рідну землю дивним сплетом ліг,
барвінку наш, барвіночку хрещатий.

Ти сплетом ліг, як плетиво доріг,
єдиний, як Дніпро і як Хрещатик.

СВІТЛИЙ ХРАМ

Акростих-загадка

Шумливий плац, майдан а чи глухий
провулок,
Коли стоїть вона, рідніші нам;
Освячена трудом, завжди кипить, як вулик, —
Ласкавий і суворий світлий храм:
Адже писались тут і перша буква й нулик!

Хто вона?

Не відгадав? Притих? Відгадка майже поруч:
підкаже акростих — у загадці ліворуч!

ЧАРІВНИЙ РОЗМАЙ

Загадка

Не бачили, щоб жовкнув він,
зелений і взимі,
улітку рясно стелеться
низенько по землі;
цупкі зелені хрещики
на кінчику стебла,
і синій цвіт, і цілий світ,
і океан тепла.

Хто він?

(Барвінок)

НЕЗЛИМ ТИХИМ СЛОВОМ

Я.Г.

Портрет Шевченка в затишній залі
На рушничкові — калини цвіт.
Старий учитель гуртківцям юним
розповідає про "Заповіт":

— В Переяславі зродилось
днем тяжким зимовим:
"Не забудьте пом'янути
незлим тихим словом..."

Але чом казав Шевченко,
нерозлучний з лихом,
щоб його згадали словом
і незлим, і тихим?..

— Незлим, — каже вчитель сивий, —
це в нас від природи,
це від совісті людської,
від людської вроди.

Бо народ наш український
звіку незлобивий:
завжди хоче, щоб при ньому
й інший був щасливий.

Таж і в пісні: "Ой гай, мати,
ой гай зелененький,

десь поїхав з України
козак молоденький.

Од'їжджавши, шапку знявши,
низенько вклонився:
"Ой прощайте, слобожани,
може, з ким сварився!"

Завмерли учні й дзвінка не чули,
мов заніміли в затишній залі.
Тарас дивився на них з портрета,
а вчитель сивий провадив далі:

— А чом Шевченко, що знався з лихом,
просив згадати ще й словом тихим?
Тому що тихо росте калина,
тому що тихо росте дитина,
радіє мати над нею тихо
і тихо плаче, як прийде лихо.

І тихе, й світле людське бажання:
в похід виходить — щоб до світання;
іти в дорогу в час миру й згоди
на ясні зорі, на тихі води.

БАРВІНКОВЕ МІСТО

Чому зовуть Барвінкове
це слобожанське місто,
що на ріці Сухий Торець
збудоване воно?
Цю назву міста інколи
пояснюють двоїсто,

хоч справжня назва, істинна,
цікавить нас давно.

На місці Слободи воно —
Барвінкової Стінки,
й хоч заснував колись його
козак на ім'я Шпак,
та, кажуть, що навколо там
росли рясні барвінки,
то й місто це барвінкове
назвали саме так.

А є ще друга версія —
цікава теж сторінка;
леліє також нам вона
барвінком у росі, —
що козаки отамана
славетного Барвінка
побудували місто це
у всій його красі.

ПРОТИ РОЖНА ПЕРТИ,
ЛІЗТИ НА РОЖЕН

"Проти рожна перти,
проти хвиль плисти"...

А скажи одверто,
розумієш ти
ці Франкові мислі,
знані нам здавен,
і народний вислів
лізти па рожен?

Кожен мовний чинник
завдає турбот:
як і звідки виник
дивний цей зворот?

Від мужів мисливих
ці слова ідуть;
у анналах сивих
знайдеш ти їх суть.

Я скажу при слові
сам рожен відкіль:
так в праруській мові
звався гострий кіл.

На ведмедя ловчі,
йшовши напролом,
захищались ловко
гострим цим колом.

Ошалілий, лютий,
пер несамохіть
і, рожном зітнутий,
загибав ведмідь...

Зрозумів тепер ти
знане нам здавен
проти рожна, перти,
лізти па рожен?

НАВМИСНА МОРОКА

Загадка

Я вам нею натякаю,
нею думать спонукаю,
щоб кмітливий врахував,
що я нею приховав,
вас морочачи навмисне,
і тоді відгадка зблисне.

Що це таке?

(Загадка)

ЩО ПІДКАЗУЄ ЛТАВА

Де прадід коней вів на попас,
бо там росла хрумка отава,
старий засвідчує літопис
поселення, що зветься Лтава.

Була тут, кажуть, неглибока
у степовому кураї
у Ворскли річечка-притока,
що звали Лтавою її.

Тепер калюжка лиш в канаві,
але історія цікава,
бо від поселення "по Лтаві"
і місто назване — Полтава.

У ДВОХ РОЛЯХ

Загадка

Звичайна, друзі, загадка для вас;
вгадайте, про яке словечко мова:

простий числівник це і водночас
це — наказовий спосіб дієслова.

То яке ж це слово?

(Три)

ЧАРИ БАРВІНКОВІ

Умові — чари барвінкові,
аж сяють барви веселкові —
разки, вінки словосполучень,
прислів'їв, висловів і фраз —
і знаєш їх, вживав не раз,
але береш, як вічний учень,
і слухаєш рядки пісенні,
а бачиш все, немов на сцені:

"Несе Галя воду,
коромисло гнеться.
За нею Іванко,
як барвінок в'ється".

Умові — чари барвінкові:
печаль і радість в ріднім слові.
Із ним і в пеклі ти і в раї.
І просто серце завмирає.

ТИ — ФІЛОЛОГ

Чи знаєш ти, що ти — філолог,
дитя кмітливе і шпарке?
Сюди до рими слово полог.
Ану скажи, що це таке?

А в тебе вже очиці грають,
ти кажеш: — Полог — те, що ним
завішують чи покривають
(шовковим, плисовим, лляним).

То, певно, ти таки філолог,
дитя цікаве і шпарке.
Сюди до рими слово Молох.
Ану скажи, що це таке?

Ти кажеш: — Молох — річ не мила,
бо нам нагадує про смерть;
це — символ, це жорстока сила,
що вимага багато жертв.

То, бачу, ти таки філолог,
дитя допитливе, шпарке.
Сюди до рими слово сполох.
Ану скажи, що це таке?

Ти мовиш гідно, як колега:
— А сполох — це переполох,
тривога, переляк, бентега,
що охопила багатьох.

Що ж, молодець! Ти любиш слово
і щиро прагнеш знань дійти.
І слово квітне барвінкове,
коли любов'ю сяєш ти.

Тлумачиш назви свого краю,
гір і долин, річок і нив.
Яке я слово не спитаю,
а ти його вже й пояснив.

Філолог ти. Це кожен бачить,
і кожен скаже без вагань.
Бо філологія — це й значить
любов до слова і до знань!

Я ТВОРЮ НОВІ СЛОВА

Загадка

В слові знаєш де я є?
Після кореня.
А призначення моє —
словотворення.

Я творю нові слова
або форми слова,
щоб красива і жива
розквітала мова…

Хто я?

(Суфікс)

ГЕОМЕТРИЧНО-БОТАНІЧНА ЗАГАДКА

Цей термін з геометрії ми знаєм:
на коло схожа замкнута крива.
А справа лиш наліво прочитаєм —
стан яблука, коли ласун зрива.

Що це таке?

(Еліпс — спіле)

КОЖНУ ЛІТЕРУ ЦІНИ

Кожну літеру ціни,
бо немає їй ціни.

Ось відома в давнину
дудочка — сопілка:
виймеш літеру одну —
і вже буде спілка...

Сварка йде така, що ну! —
перепалка (бійка):
зміниш літеру одну —
мирна перепілка.

Зміниш літеру одну
у словечку бійка —
і вже — леле — на сосну
мчить звірятко білка.

Більше прикладів не дам,
помізкуй — придумай сам.

ЗАЙМЕННИКИ – ПСУВАЧІ

Загадка — жарт

Якщо до жарту ви готові,
назвіть, кмітливі дітлахи,
ті два займенники у мові,
що можуть зіпсувать шляхи.

Які це займенники?

(Я — ми)

РИБАЛЬСЬКА СІТКА

Шарада

Із двох складів я даю іменник
(в твоїй правиці розгадки нитка):
склад перший — частка, другий —
прийменник,
а разом буде рибальська сітка.

Який це іменник?

(Не — від)

НІ ПУХУ НІ ПЕРА

Коли ви на екзамен
виходите з двора —
вам зичить голос мамин:
"Ні пуху ні пера!"

І все оте — і усміх,
і мамині слова —
надією на успіх
у серці ожива.

Та зичення все ж дивне:
хто так бажав? Кому?

Не ствердне, позитивне,
а навпаки. Чому?

Ловець колись на звіра
а чи на птаха йшов,
близькі ж боялись щиро
зурочити улов.

Тож зичучи ловцеві
удачі і добра,
казали молодцеві:
"Ні пуху ні пера!"

Та цей дотепний вислів
ще й досі не відмер
і не лише мисливців
стосується тепер.

Отож у цьому сенсі,
бажаючи добра,
я всім кажу від серця:
ні пуху ні пера!

ЛЕГКО ЧИ ВАЖКО?

Загадка

З землі й дитя мене підніме,
хоч я не палиця й не м'яч,
але — о диво — через хату
не перекине і силач.

Вгадай: легке я чи важке?
І взагалі — що я таке?

(Пташине перо)

ПРО ДЯДЬКА І БУЗИНУ

Хоч роботи завжди тьму-
тьмущу мав наш тато,
та встигав на всі "чому"
нам відповідати.

А вже вмів тлумачить нам
швидко все на подив:
чи вигадував те сам,
чи з книжок виводив?

Як не міг щось пояснить
чи було не варто,
то задумувавсь на мить
і вдавався до жарту.

Раз питає менший брат:
— Що таке платформа?
— Це великий, — каже, — плат
і вели-и-ка форма!

Ще про дядька й бузину
якось ми спитали.
— О, про це в старовину, —
каже, — повідали.

Хлопець був такий, Лаврін,
з'їздить в город мріяв.
З'їздив раз до дядька він
з матір'ю у Київ.

Як жили в селі вони,
то, було, не зрідка
пирогами з бузини
пригощала тітка.

Цього ж разу, як на гріх,
рідна тьотя мила
бузиняниками їх
і не пригостила.

А Лаврусь їх полюбляв,
то й питає в мами,
чом це обійшла, мовляв,
тітка пирогами.

Мати каже: — То не зле,
й сподіватись годі:
дядько в городі, але
бузина в городі!

І від цього Лавруся
і від його мами
Україна знає вся,
й знаємо ми з вами —

як від чого часом щось
надто вже далеко,
хтось чогось не дотогось,
що й збагнуть нелегко,

кажуть: от так дивина,
ну вже й невпопадько:
на городі бузина,
а в Києві дядько!

ЩО ЗА ДІД У БАБИНІЙ СПІДНИЦІ

Загадка

Хоч росте вона і на городі,
є про неї загадка в народі:
"Стоїть дід над водою
із чорною бородою".
Хоч не він це, а вона
і зоветься

(Бузина)

ЛІТАЄ ПОПІД НЕБЕСАМИ

Загадка

Хто літає попід небесами,
що відомий він людині кожній?
Названий точнісінько так само,
як і ваш звичайний подорожній.

Хто він?

(Супутник)

СЕ ЛЕВ, А НЕ СОБАКА

Ой як було нам ловко
подовгу слухать тата,
про приказки, примовки,
і в будні і на свята!

Питаємо: — А звідки:
"Се лев, а не собака?"
— Це, — каже, — з оповідки
про 'дного неборака.

Художнику Мартину
(був гордість він місцева)
замовили картину —
намалювати лева.

Намалював нівроку.
О, звірина страшлива!
А хтось поглянув збоку:
"Та в нього ж кінська грива!"

Переробив — та наче
потрібна знову правка:
у морді щось собаче —
ось візьме і загавка.

Пащеку він поправив,
так хвіст — немов ломака.
То підпис і поставив:
"Се лев, а не собака".

Й тепер як щось не схоже
хтось виставить публічно,
всі бачать, що негоже, —
сприймають іронічно.

Мовляв, щоб розпізнати,
що втнув якийсь чудака,
слід, кажуть, підписати:
"Се лев, а не собака"!

КАМПАНІЯ І КОМПАНІЯ

Запитала Надя на уроці мови:
— Юрію Петровичу, чом це так бува:
як пишу кампанія — правите на о ви,
а пишу компанія — правите на а?

Осміхнувсь учитель і сказав Надії:
— Придивись, подумай, — різні це слова:
мовиться про заходи чи воєнні дії —
пишеться кампанія — з літерою а.

А коли це група, де зібрались люди
на пікнік, на гулі чи на торжество —
написання слова зовсім інше буде —
пишеться компанія — з літерою о.

Аж Данило раптом піднімає руку,
мав завжди за муку цю складну науку:
— А якби полегшить, — пропонує Даня, —
та ввести єдине слів цих написання?

— Ні, це неможливо, — вчитель відповів. —
Ці слова від різних, від латинських слів.

Перше з них кампанія — не збагнеш ніколи —
йде від слова campus, по-латині поле,
тобто битва в полі, де ведуть вогонь, —
це й було первісне значення його.

Друге з них — компанія — теж цікаве слово.
І його стлумачимо не бездоказово.
І воно з латині, зазирнімо вглиб:
corn — прийменник разом, ну, а panis — хліб.

Звичні словотвори, все у тому ж дусі,
бо в розмовній мові виникли з потреби.
Первісне компанія означало: друзі,
що хліб-сіль звичайно ділять поміж себе.

Всім це зрозуміло? — Всім, — гукають діти.
— Що ж, — радіє вчитель, — це великий плюс.
І Надія каже: — Як не зрозуміти?
Ну, принаймні, — каже, — більш не помилюсь.

БЕЗ'ЯЗИКИЙ БУХКАЛО

Загадка

Що воно — хто запита:
всередині — пустота.
Без'язикий і без вух,
тільки й чути бух та бух!

Що це таке?

(Бубон)

І ЗНАЙДЕТЕ ОБОВ'ЯЗКОВО

Коли спонукає нас мовник
досліджувать слово живе,
то ніби розвідницький човник
по мовному морю пливе.

— Ось, — каже, — новеньке вам слово,
шукайте коріння, зерно —
і знайдете обов'язково,
від чого походить воно.

Словечко це — панірувати:
семантику [1] має яку?
А Людочка: — Це коли мати
обвалює рибу в муку.

— І рибу, й битки, — каже Даня.
А вчитель: — Близькі до мети.
Але тут конкретне завдання —
походження слова знайти.

— Я думаю, — каже Надія, —
що панірували пани.
А що була панська це дія,
то й слово лишили вони.

— Шукайте подібних утворень, —
учитель втручається знов. —
Згадайте, де ще такий корінь,
знайомі перегуки мов.

А Надя: — Та як не згадати?
Ми знаєм подібні склади:
ком-пані-я, пані-рувати, —
так ось веде нитка куди!

— Та це ж від латинського panis!
аж скрикнув Вакуленко Гліб. —
Це справді знайома нам даність,
бо panis — ми знаєм — це хліб!

В ЗЕМЛЮ ЗАКИДАЛОСЯ,
ПІД СОНЦЕМ ГОЙДАЛОСЯ,

Загадка

В землю закидалося,
під сонцем гойдалося,
в печі гартувалося,
запашним виймалося,
нам з вами дісталося.

Що це таке?

(Хліб)

БРАТИ НОГИ НА ПЛЕЧІ

В літню пору медову
у шкільному саду
я розмову про мову
з дітворою веду.

"От, — кажу я малеча —
мовний вираз візьміть —
брати ноги на плечі,
як його розуміть?"

Стихли всі з настороги,
і хитринки в очах:
"Як це можна, щоб ноги
та були на плечах?"

Оля згадує вечір:
"В нас гімнастка одна
брала ноги на плечі —
майстер спорту вона!"

"Добре, приклад чудовий, —
я втручаюсь на мить, —

вислів нашої мови
тут буквально звучить.

А стосовно до втечі?
Всі ж ви чули, мабуть:
кажуть — ноги на плечі —
споминай, як зовуть!"

Гриць задумався трохи:
"Е-е, немає дурних:
то на плечі не ноги,
а взуття, що на них!"

Бачив діда він змалку:
у путі припече —
черевики на палку —
і завдасть на плече.

Коментуємо жваво
цей дотепний зворот.
Прислухайтесь: цікаво,
як говорить народ!

ПІДКЛАСТИ СВИНЮ

Я вашу увагу на хвильку спиню:
хто знає, озвіться, будь ласка,
де вислів узявся підкласти свиню?

— Скажу, — лине голос Тараска. —
Я чув, що немовби за давніх часів
справляли якісь іменини
й такому, що тільки телятину їв,
підклали в тарілку свинини...

— Ти, бачу, Тараску, на здогад мастак,
фантазія — річ непогана,
Та, кажуть, пригощений був неборак
із почту татарського хана.

То ж вірні Коранові люди були,
твердим своїм східним канонам.
І їсти свинини вони не могли —
не велено їхнім законом.

А вже як посунув на нас бусурман —
ми знали його всі слабини:
якщо був загарбник із магометан —
вояки не їли свинини.

Тож східне своє диктували меню,
але наш народ не корився.
Щоб їм насолить — підкладали свиню, —
так, певно, й зворот утворився.

НЕ НА ТЕ РЯТУВАЛИ ДІДИ

Спонукав нас імперський Прокруст [2]
до невірності рідному слову.
В українця зринає із уст:
"Я, ты знаешь, забыл свою мову!"

Як цього зрозуміть молодця,
що не здатен свого розкумекать,
коли навіть заблудла вівця
не забуде по-своєму мекать?

Нашу мову в час горя-біди,
не одної тяжкої навали,

не на те рятували діди,
щоб онуки її забували.

ЗАЛЕЖНО ВІД НАГОЛОСУ

Загадка

Вгадайте словечко — ми будемо раді:
два склади (подумайте, майте терпіння).
Як наголос зробим на першому складі,
то буде синонім до слова насіння.

Умова не стане для вас на заваді,
бо в значенні зміна можлива єдина:
як наголос зробим на другому складі,
то буде синонім до слова родина.

Яке ж це слово?

(Сім'я)

КАЛЕНДАРНЕ СЛОВО

Загадка

Слово є календарне в мові,
є три звуки у цьому слові.

Варто перший лиш звук змінити —
вже напій ми зможемо пити.

Зміним другий — покаже клешні
й поповзе у води тутешні

Зміним третій звук для забави —
буде вже синонім канави.

Не потрапте туди в пітьмі…
Дальші зміни робіть самі

Назвіть основне слово
І похідні від нього.

(Рік, сік,рак,рів)

ПОДУМАЙ ТРІШКИ

Загадка

Це слово — упряж для тварини
(впрягай і мчи навперегони).
Заміниш звук — і вже знаряддя
для нападу чи оборони.

З заміною і без заміни
це слово знали й наші предки.
Його початок нам підкаже
десята літера абетки.

Яке це слово?

(Збруя, зброя)

СМІЯТИСЯ НА КУТНІ

— Ану, — питає вчитель, —
дослідники майбутні!

Що означає вираз —
сміятися на кутні!

Гриць каже: — Кутня — цвинтар
(це скрізь — місця покутні).
Сміятись там — і значить
сміятися на кутні.

А Федь: — Про смерть говорить
цей вираз, досить грубий,
бо в черепі, звичайно,
видніють кутні зуби.

— Ану, — питає вчитель, —
хто ще як розуміє?—
Засумнівались учні,
ніхто сказать не сміє.

— Тут, — каже вчитель, — треба
різницю в лицях бачить,
коли сміються люди
і коли люди плачуть.

По-різному в людини
видніються крізь губи
при сміхові — передні,
при плачі — кутні зуби.

Самі ж гримаси схожі,
нема чого й балакать.
Сміятися на кутні —
це й означає плакать.

ПОВТОРИ РАЗІВ ТРИ

Скоромовка-жарт

Повтори разів три:
Памір, Армавір,
Гібралтар, Гвадалквівір…
Чи досягнеш ти Ла-Маншу,
язика не поламавши?

НЕМА КОЛИ

Підслухана розмова

З Козина веде козу
Стара бабця у Плюти.
— Сідай, бабо, підвезу!
— Нема часу. Треба йти.

НАЗВ У НЬОГО Є АЖ ДВІ

Загадка-головоломка

Назв у нього є аж дві —
є на —ок і —ях.
Ходить він на голові
й разом — на ногах.

Знайте ще, якщо у вас
вгадувать є потяг:
голий він та водночас
також і в чоботях.

Хто він?

(Гвіздок, він же цвях у чоботі)

ЗАГАДКА З ПІДКАЗКОЮ

Додумайсь, хто вона, й простеж —
у неї особливість є:
що більше з неї ти береш,
то більшою вона стає.

А підказати можу я:
шукай слівце на букву я.

То хто ж вона?

(Яма)

ХОДИКИ

(З мого дитинства)

Ні книг, ні періодики.
Одноманітні дні
І тільки вірні ходики
працюють на стіні

Ох, працьовиті ходики —
як вічні ходаки!
Хто стука в хату: "Хто та-кий?
питають.— Хто-та-кий?"

Ланцюг тоненький з гиркою.
"Цок-цок... а цить-а-цить!"
Підтягнеш гирку — тиркає
і маятник не спить.

Загашуємо ґнотика
в мигтливім сліпуні
Лягаєм спать, а ходики
працюють на стіні

Ідуть ледь-ледь попереду,
і я в досвітній змрок
спішу погнати череду
під їхні цок та цок.

ВИДНО ПАНА ПО ХАЛЯВАХ

Безліч висловів цікавих
чуємо ми всюди.
Видко папа по халявах —
дотепують люди.

Я з дитинства чув цей вираз.
Де набрав він сили?
Та дізнався, коли виріс,
що колись носили

різні чоботи — біднота
й ті, що при мамоні:
бідні — чорні, а панота —
жовті та червоні...

Зносять пришви кольорові
шляхтичі проворні —
їхні служки гонорові
підшивають чорні

І доношують пістряве
(бачать всі сторонні):

пришви чорні, а халяви
жовті та червоні

При смішному перекрої
взуванки тієї
"висвічалися" герої —
служки та лакеї.

У недоносках пістрявих
козиряли всюди.
"Видно пана по халявах!" —
говорили люди.

ПРОҐАВИШ — НЕ НАДОЛУЖИШ

Загадка

Усі ми рівні перед ним —
і світлі, й темні, й русі
Коли й на місці на однім,
то все одно ми в русі

А він спішить, а він летить,
бо вічності він служить.
Якщо проґавити хоч мить,
то вже не надолужить.

Хто він?

(Час)

СИДІР

Колись єгипетська богиня
Ісіда вздріла дітлахів,
що пасли скот на луговині
і вже не їли кілька днів.

Вона ж — богиня материнства,
із серцем, повним доброти;
отож в пориві доброчинства
взялася їм допомогти.

І в той же самий літній ранок
послала з неба, із-за хмар,
голодним пастушкам сніданок,
свій ісідор — Ісіди дар.

Через Ісідин цей дарунок,
який одержали малі,
вже сидором пастушній клунок
назвали люди взагалі.

Ісідин дар розвіяв вітер —
по всьому світу прогуло;
і слово Ісідор, Ісідор
і на людину перейшло.

І другові чи однодворцю
сказати можем ти і я:
"Сидорку, Сидоре, Сидорцю!" —
назвати звично на ім'я.

Та можемо про дар Ісіди
почуть і в іншому ряду,
коли знайомі чи сусіди
женуть на пашу череду.

Й тепер: із двору вирушає
пастух, а мати: — Сину мій,
а сидора ти взяв? — гукає
(про торбу і про їжу в ній).

ПІД СТОЛОМ І ПІД ЛІЖКОМ

Загадка

Ану, хто вони? Поодинці й гуртом
і з цим поквитайтесь "горішком":
як їсти сідаю — вони під столом,
а сплю — спочивають під ліжком.

(Черевики, чоботи, сандалі і т.п.)

СОБАКУ НА ЦЬОМУ З'ЇВ

Спритний парубійко в поле йшов косити,
біг за ним собака. Раптом чоловік
їде з поля возом:
— Парубче, куди ти?
— Йду косити жито: день годує рік.

Тут же виявляє вдачу парубочу:
— Прийми воза, дядьку, а то перескочу.

— А що то у тебе, парубче, в торбині?
— Пироги.
— А чом їх так багато там?
Жартувати й далі до смаку хлопчині:
— Як не з'їм — собаці решту я віддам...

Добре наробившись, в пору вечорову,
йде хлопчина з поля, косу — на плече.
Раптом зустрічає чоловіка знову,
що сидить край двору й мотуза суче.

— Звідки йдеш? — гукає дядько
парубчині.
Той скривився, наче з кислого щавлю.
— З косовиці, — каже (жарти інші нині), —
прийми, дядьку, мотуз: не переступлю...
— Що, вдалося, може, хоч півниви втнути?
— Цілу ниву, дядьку!
— Та не може бути!

— А де пироги ті?
— Геть усі поїв.
— А собака де твій?
— І собаку з'їв...

Отже, справа, друзі, у сумлінні й силі
Ось чому нам кажуть про майстрів-трудяк:
він, мовляв, "собаку з'їв у цьому ділі",
тобто має досвід, знає, що і як!

НЕ МИНАЙТЕ АНІ ТИТЛИ

Лине дзвоном величаво
Шевченкова мова:
прочитайте тую славу
од слова до слова.
Не минайте ані титли,
ніже тії коми...

А що значить слово титла,
з "Кобзаря" знайоме?

В давніх мовах над словами
стяжечка умовна
(це тоді, як не дається
їхня форма повна).

Є чимало слів таких,
наведу окремі з них:

Бог, Апостол, благодати,
честь, молитва, небеси,
благочестя, милість, мати,
дух, дута. Господь, спаси….

Не прості перлини мовні
позначала титла, —
ні, слова значущі, повні
святості і світла.

Тож Тарас і вчив нас мати
вдачу нелукаву,
як святе письмо, читати
нашу давню славу.

ГОЛОДНИЙ І СИТИЙ

Загадка

Тобі відгадку підкажу,
як долю визначиш мою:
коли голодний, то лежу,
коли ж наїмся, то стою.

Хто ж я?

(Мішок)

ЛЕСЯ

Слово, чому ти не твердая криця…
Леся Українка

Я бачу: кущисті ласкавці,
і Леся, гортензії садячи,
на хвильку присіла на лавці —
їй пишеться в рідному Гадячі

О слово із сяйвом лелітки,
помножуйся в силі сторицею:
ти стало пелюсткою квітки,
а треба — незламною крицею…

Подумав про неї, тендітну:
з якою зрівнять поетесою,
щоб лагідно й ніжно, як рідну,
народ називав просто Лесею?

Палала прозірлива жінка,
і сяяли барви палітри,
щоб слово дзвінке Українка
писалось з великої літери.

ЯКИЙ КОШИК У КУЩІ?

Загадка

На цей раз буде загадка простою:
берем звичайне слово з двох складів —
зелений кущ, який цвіте весною,
назад читаєм — кошик для грибів.

Що це за слово?

(Бузок, козуб)

ЗАЙМЕННИКИ — ЧИСТУНИ

Загадка-жарт

А хто з вас, діти, відгадає,
як будь-хто, перш ніж їстиме,
трьома займенниками має
зробити руки чистими?

(Має ви-ми-ти)

НІ КОЛА НІ ДВОРА

— А чому, — Тарасик запитав, —
про людей говорять інші люди:
той кілком поперек горла став;
той кілком стирчить, мовляв, усюди.

Тим хоч кіл на голові теши,
впертості й колом із них не вибить...
— А подумай, друже, й сам скажи...
— Хтозна, — побоявсь Тарасик схибить.

— Розумієш, в нашім словнику
ці звороти, мабуть, найдавніші:
хтось там як сорока на кілку,
той кілком поперек горла й інші

Мова нам підказує сама:
вдумайся, чому говорять зроду —
ні кола ані двора нема?
Відповідь — у побуті народу.

Лиш господар діставав наділ,
ще не маючи ніяких статків,
зразу забивав у землю кіл,
той кілок — початок всіх початків.

Стали тим колом і взагалі
звати поселенці учорашні
кожну смужку орної землі,
кіллями розмічену в два сажні...

І тепер нам ясно все цілком.
Отже, друже, пошуки не марні
Бачимо, чом вирази з кілком
в нашій мові й досі популярні

КРАЇНА І ... ТВАРИНА

Загадка

В країни букву Я з боків відкину, —
й помітить зміну враз дитина кожна:
країна перетвориться в тварину,
що нам на ній і покататись можна.

Що це таке?

(Я – поні — я)

ВІН Є У КОЖНОГО

Загадка

У всіх він є, ось подивись—
старе, мале чи юне.
Та кепсько, коли хтось кудись
його без діла суне.

Що це таке?

(Ніс)

ЗАРУБАЙ НА НОСІ

Гриць катався на льоду,
не спитавшись мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.

Мамин гнів хлоп'я мале
пам'ятає й досі:
"Бить не битиму, але
зарубай на носі!"

Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
"Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?"

Може, нині смішно вам
в теплім дружнім колі
Гриць тепер сміється й сам, —
Гриць давно вже в школі

В літгурток він став ходить
і знайшов розгадку:
ніс походить від носить
в даному випадку!

Бо носили в правіки
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.

І як ми в записники
все заносим з вами,
так вони — на дощечки,
звані в них носами.

Отже вираз виник там,
а зберігся й досі
Це, читачу, й ти затям,
зарубай на носі!

СЕСТРИВЕЧІР, ДОБРИЧКИ!

(З пастуших жартів)

На вигинах Сули, де більше паші,
розкошували наші корівки;
березняківські череди і наші
розходились по березі ріки.

До нас підходять їхні пастушки,
а ми їм жарту кидаєм пучок:
— Сестривечір, добрички,
чи не телячили ви наших бачичок?

— Телячили, — всміхаються, — телячили:
задрали лози та побігли в хвіст! —
Від старших знали, що ці жарти значили,
і розуміли їх нехитрий зміст...

ДУРНЕ, ЯК...

Загадка

Маленьким тішило мене:
на вигоні собі ґуля.
А то, бувало, як чкурне,
що ждати хтозна й відкіля...
На несвідомого: дурне, —
говорять люди, — як

(Теля)

ЗЕЛЕНА ВУЛИЦЯ

Кажу: зелена вулиця. Ну й що ж?
Усі ми добре знаєм, що це значить.
Але колись ішла по тілу дрож,
як хто "зелену вулицю" побачить.

Зелена вулиця сто літ назад,
коли ще час і смутен був, і скрутен,
це — дві стіни муштрованих солдат,
де в кожного зелений був шпіцрутен.

Між двох рядів по "вулиці" такій
здіймалися шпіцрутени-лозини:
засуджені проходили по ній,
тяжкі удари падали на спини.

І не один солдат від них помер,
і не один страждав і тяжко хворів.
А от зелена вулиця тепер —
в путі ланцюг зелених світлофорів.

Зелена вулиця! Як підоспів —
будь ласка, їдь, дається повна змога;
у переносним значенні цих слів —
широка, вільна і пряма дорога.

СВІТ БАБУСИНИХ КАЗОК

На Сулі прозорі хвилі,
як бурштинові
Панський сад росте на схилі
в Костянтинові.

А в саду тім, кажуть, вітка
на ялиці є,
там на вітці висить клітка
із жар-птицею.

Краде білка там горіхи
з саду панського.
А для хлопця стільки втіхи
для селянського!

А горіхи, цю привабу,
кращу жемчуга,

й нам, було, приносить баба
Тимошенчиха.

А казкам які ми раді
тим, бабусиним,
що від них і взимку в хаті
як у вусі нам,

як веде про Йвана мову
про царевича,
про Телесика чи Бову
Королевича.

Наче мишки, тихо-тихо
всі сиділи ми;
як добро змагало лихо —
так раділи ми.

За вікном плелася сітка
сніговицею.
Цілу ніч нам сниться клітка
із жар-птицею...

ЄДИНЕ СЛОВО

Загадка

Хто захоче відгадати — хай не дуже поспіша:
в мові це єдине слово, де апостроф після Ш.
Коли, друже, ти одразу розгадать не знаєш як,
зосередься — розгадаєш: слово це просте

(Миш'як)

СТАНЕ ВІН
ПРИВАБЛИВОЮ РІЧЧЮ

Загадка

Вказівний простий займенник цей
повтори в жіночім роді двічі —
й стане він привабливою річчю,
забавкою для малих дітей.

Що це?

(Цяця)

ЩО ЗА СПЛЮХА?

Загадка

Не з заліза, не з дерева
ця пухкенька сплюха:
є у неї два черева
і чотири вуха.

Що це таке?

(Подушка)

КОЛЯДНИК

Є колядочка у Гриця:
"Коляд-коляд-колядиця!"

Мати хусткою зав'яже —
тільки носик вигляда.
Хоч мороз "Дошкулю" каже,
так на те ж і коляда!

Гриць завбільшечки з мізинець,
але справжній колядинець.

Колядує, як годиться:
"Коляд-коляд-колядиця!

Дайте, дядьку, пиріг,
покладу собі у міх!

А не дасте пирога,
візьму бика за рога

та виведу на поріг
та викручу правий ріг!"

Ось до іншого йде двору,
напуска ману сувору:
"Дядьку, дайте ковбасу,
а то хату рознесу!"

А дорослі тьоті й дяді
цим колядкам дуже раді.

І дають то те, то се,
і в торбинці Гриць несе,

мов господар із базару,
сливи, груші для узвару

й гарбузці аж золотисті,
й трохи кроликам вівса,
й пироги пухкі, пашисті,
й над усім цим — ковбаса!

Сам завбільшечки з мізинець,
коляд-коляд-колядинець.

МЕРТВА ХВАТКА

Цей зворот, як довели
мовники-дбайливці,
свого часу занесли
в лексику мисливці

Бо порода є собак:
іклами своїми
жертву вхопить — і ніяк
пащі не розніме.

Не одному вже ловцю
пси в пригоді стали,
і мисливці хватку цю
мертвою назвали.

А від того й повелось
(тут і слів розгадка):
чіпко взявся ти за щось —
кажуть: мертва хватка!

МОГИЛИ СИВІ ПОВІДАЮТЬ

Як ти густо, краю милий,
полином віків пропах.

і які лиш не бродили
племена по цих степах.

Волелюбні осередки
осідали вздовж Сули,
де за волю славні предки
в славних битвах полягли.

Хвиля часу — неугавна.
Що ж нам каже сивий міф?
В наших землях з пра-прадавна
кімерієць жив і скіф.

Скіф потиснув кімерійця,
скіфа витіснив сармат.
Ще в віках пильніш порийся —
гот сармата тис назад.

Готу гун завдав удару,
гуна витіснив авар,
печеніг потис авара, —
безліч сутичок і чвар.

Гримнув половець з літами —
відступив і печеніг.
Січі знов гримлять степами,
за набігом знов набіг.

Між світань і перехмарин,
вздовж степів, доріг курних
сунув турок і татарин,
і козак ставав на них.

Так сіклись на смерть затято,
що мішались кров і пил.
Тому й досі так багато
по степах стоїть могил.

Але наш ти, краю милий,
мріє наш чумацький шлях,
наші предківські могили
на безмежних цих степах.

БАТУРИН

Ви бували в Батурин!,
у містечку славнім,
відомому з гетьманщини
походженням давнім?

На берегах на Сеймових
гетьмани гриміли.
Ржали коні козацькії
і шаблі дзвеніли.

Яке ж його походження?
Подекуди йдеться,
ніби місто засноване
як польська фортеця.

А потім хтось додумався
(хитрий і не дурень),
ніби ймменням Баторія [3]
названо Батурин.

Та раніш він заснований,
ніж Стефан Баторій

мав будь-яке відношення
до цих територій.

Грала наша тут музика,
і кобза, й бандура.
А назва йде від давнього
словечка батура.

А батура в цім випадку
означа: фортеця.
Ось відкіля походження
ниточка снується!

ЯК РОЗКЛАСТИ ГОРІХИ?

Головоломка

Ой, допоможи мені, Насте,
сорок п'ять горіхів розкласти,
що доспіли в цей понеділок,
розкладать на дев'ять тарілок.
І ніяких в обліку збігів:
в кожній — різна кількість горіхів!

Як воно виходить?

(1,2,3,4,5,6,7,8,9)

Я – ПОНЯТТЯ,
З ЧОТИРЬОХ ЛІТЕР

Загадка

Я — поняття. З чотирьох я літер.
Кожен мене знає.
Писне миша чи застогне вітер —
вже мене й немає.

Хто я?

(Тиша)

СВЯТІ ГОРИ

О.Гончару

Як Дінцеві личать ці зелені брами,
що людину кличуть у священні храми!

Святогірськ: раїни чи сокори тут?
Диво України цей донецький кут!

Рай земний та й годі. Врода неймовірна.
Тут сама природа — проповідь Нагірна.

Місць таких пригожих не буває двох.
В час навал ворожих уберіг сам Бог.

Звідає той муку, звідає той горе,
хто підніме руку на Святії Гори.

ЩО ЗНАЧИТЬ
"КОНИКА ПАСТИ"?

Я люблю задушевні
молодих матерів перемови,

вболівання їх кревні,
їх заледве надломлені брови,
як почнуть розмовлять —
все про діток,
про своїх немовлят,
малоліток:

— Моя Лідка, Уляно,
почала дибулять так рано...

— А Миколка мій, Насте,
почав уже коника пасти...

Кожен знає, яке маля,
коли вперше ніжками дибуля.
А що значить коника пасти!
Як? До чого його прикласти?

"Та це ж просто, — матуся каже,
усміхнувшись очима ясними, —
як дитя на животик ляже
і голівку підніме".

Піднімали так само голови
пастушки, лежачи на осонні,
щоб видно було навколо,
де пасуться їх коні

Ось відкіль цей походить вираз!
Бо хотілось, щоб хлопчик виріс,
бо хотіла в нім бачити ненька
чумаченька чи козаченька.

Цілувала волосся пушок:
— Ах ти ж мій пастушок!

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Чи знаєм ми наші обряди і звичаї,
чи їх не затьмили канони чужі?
Пригадую: скільки краси таємничої
у Щедрому вечорі — святі душі…

І скільки пориву в розміреним цокоті
копит за вікном, у розгоні саней...
А в хаті наш батько сідає на покуті,
і ми за столом, ціла купа дітей.

Між батьком і нами — кутя і крученики,
шкварки й холодці, — все аж очі вбира,
яєчня, ковбаси, в макітрі — вареники,
коржів, пирогів отакенна гора!

І як наша мати зуміла настачити?
Ось батько з-за тих пирогів до рідні
(навмисне пригнувшись): — Чи ви мене
бачите? —
А ми в один голос: — Не бачимо! Ні...

— Видать, — каже батько, — були не
ледачими".
Помолимо ж Бога та вдарим чолом,
щоб ви мене, діти, й на той рік не бачили,
як сядемо знов за святковим столом.

Вертаюсь до мови тії чарівничої
і щиро бажаю, щоб вічно жили

такі дорогі родові наші звичаї
і гнулися в нас від достатку столи.

ПО САМУ ЗАВ'ЯЗКУ

Цікаві вирази народні
Ось каже чоловік один:
"В провулок напхано сьогодні
по саму зав'язку машин".

А другий каже, що у нього
по саму зав'язку турбот.
Звідкіль тут зав'язка? У кого
дізнатись учням про зворот?

— Так, певно, говорити стали, —
сказав Олесеві дружок, —
тому що зерно насипали
по саму зав'язку в мішок.

Та ось питають на уроці —
що скаже вчитель про слівце?
— Е, народилося в сорочці, —
всміхнувся він, — словечко це.

У давнину, коли в людини
ще ґудзики не повелись,
була в сорочці чи кофтині
на шиї зав'язка колись.

Коли ж по горло хтось наївся —
"по саму зав'язку", — казав.
Отак цей вираз і прижився:
народ сказав, як зав'язав.

СПОГАД

Мене спинила біла піна гречки,
легка і запашна, неначе збита
крильми веселих бджіл.
А недалечке
долина, вся духмяністю налита.

Де я читав таке? Та ще ж у школі!
Це ж Коцюбинський! Літ спливло немало.
Тепер іду: лунає пісня в полі,
і все це наяву мені постало.

Це ж "Intermezzo"!
Що той грім і туча?
П'єш трунок цей — і серце знову юне.
І арфа долами дзвенить співуча,
і вітерець перебирає струни...

ШИРОКА НАТУРА

Варить юшку в казані
дужий козарлюга.
В ложку взяв: смачна чи ні
із-під вусів дмуха.

Ось із вогнища дістав
гілочку-кривульку,
жар-вуглинку відламав,
затоптав у люльку.

Ще в огонь хотів дровець
підікласти трохи,

та штанами — хай їм грець!
зачепив триноги.

Леле! Вже обідать зась,
вже не буде діла:
добра юшка розлилась,
тільки зашипіла.

Він обличчя поверта,
в степ сердито кида:
— От проклята тіснота —
й повернутись ніде!

ВІН І ВОНА

Загадка

Ану відгадайте, друзі, що це значить:
він завжди за нею в небесах простує.
Його кожен чує, та ніхто не бачить,
її кожен бачить, та ніхто не чує.

Що це таке?

(Грім і блискавка)

ПОГОВОРИЛИ

Жарт

— Здоров будь, весельчак,
як живеться, мій друже?

— Та не так, щоб і так,
і не дуже, щоб дуже.

— А що мозок сушить
чи журиться та плакать?

— Е, та що говорить,
як нема що й балакать!

УКРАЇНСЬКІ ПРИКМЕТИ

1 ПРОГНОЗУВАЛИ ДОСТЕМЕННО

Сьогодні добре знають люди,
яка погода завтра буде,
бо теле— й радіопрогноз
підкаже — спека чи мороз.

В старі ж часи — і це знаменно
діди й бабусі наперед
прогнозували достеменно
погоду з безлічі прикмет:

як місяць гострий — на негоду,
як рівний — на ясну блакить,
щербатий — то відомо зроду,
що незабаром задощить.

Якщо дізнатися належить,
така погода чи така —
старе й мале уважно стежить
за виглядом молодика:

якщо з рогами він крутими,
то знай — невдовзі дощ ітиме;
з положистими заяснів —
чекати слід погожих днів.

Що це не примха, не зухвалість
дізнався я ще в юні дні:
ставалось, як прогнозувалось,
на подив людям і мені

На колос, на рясні стеблини,
на тиху нехворощ і хвощ
сьогодні промінь сонця лине,
а завтра йде краплистий дощ.

2. ДИВИСЯ, МИТЮ, ПРИМІЧАЙ

Мене у ліс водила мати:
—Хіба не диво цей Шамрай? [4]
В нім стільки можна прочитати —
дивися, Митю, примічай.

— Рослини, — каже, — не прогледять
ані жари, ні бур, ні гроз.
І про погоду попередять —
умій лише читать прогноз.

Он папороть побіля хмизу:
а підійди поглянь лишень —
як листя скручене донизу —
на сонячний, погожий день.

А рівне, випростане листя —
готуйся, друже, хоч-не-хоч —

біжи вкривай сінце в обійсті,
бо неодмінно буде дощ.

Як дурманять акацій квіти
й над ними в'ються комарі —
погожий день тобі не світить:
то вже негода на порі...

Давно матусі вже немає.
А я прибув. Стою в Шамраї,
де папороть. Біля куща.
Без парасоля, без плаща.

А листя випростане, рівне
поміж зеленої трави.
І з неба зирить око гнівне
з-під хмари, наче з-під брови.

Висять прозорим малахітом
гілки акації вгорі
І над пахким жовтавим цвітом
роями в'ються комарі

Шамрай. Дерев зелена брама.
Біжу, бо про негоду в нім
мене попереджає мама
рослин барометром живим.

З. РОСЯНИСТИЙ ПЕРЕСПІВ

Старші люди мовили мені,
що коли з листочка навесні
можна спити росяні краплини,
незабаром соловей прилине.

Я щодня шукав росу на листі,
обдивлявся я квітки барвисті
Як заграло сонце у росині,
соловей озвався на калині.

І щодня між листом росянистим
витинав колінця навесні,
розсипались росяним намистом
срібних звуків розсипи рясні

А ячмінь же колос викидає —
соловейка голос покидає.
Справді, ледь з'явивсь ячмінний колос —
соловейка враз покинув голос.

ПЕРЕМОВИНИ ДЯДЬКІВ

Змалку я любив село,
де дядьки на всьому знаються.
І цікаво нам було,
як вони перемовляються.

Хто яких вживає слів,
як у речення їх зв'язує.
Ось розмову двох дядьків
третій дядько переказує:

"Хто тобі, — ка', — молотив?"
Ка': "Семен Пацула з Миною..."
"Скільки ти, — ка', — заплатив?"
Ка': "Три пуди з половиною..."

Замість "каже" — просто "ка'":
Курманівська [5] мовна з'явинка —

колоритна, слобідська,
як у Квітки-Основ'яненка!

БІЛА ВОРОНА

Не в шовках-оксамиті
в тридцять третьому році, —
в білій маминій свиті
я сидів на уроці

Відчували судому
у нетопленій школі
Якось біг я додому
поміж верби й тополі

І почув тої миті
з двору діда Софрона:
"Не щастить цьому Миті:
він — як біла ворона!"

Буду ту одежину,
кляту"білу ворону",
ідіому невинну
пам'ятати до скону.

В пору ту світанкову
не сягала уява,
звідкіля в нашу мову
залетіла та ґава.

Нині знаю я, звідки:
між усякої тварі,
хоч буває це зрідка,
білі є екземпляри.

Білий крук чи лисиця —
їм бракує пігментів.
В світі їх — одиниці
між усіх континентів.

Тому скрізь по країнах,
без межі і кордону —
скрізь на різко відмінних
кажуть: біла ворона!

ЩО ЗА ПТАХ?

Загадка — жарт

Любі юнко і юначе,
що за птах то пролетів,
що про нього кажуть, наче
важить сорок він пудів?

Що за птах?

(Сорокопуд)

ВАША СУПУТНИЦЯ

Загадка

Лечу від краю і до краю,
чарую дивними словами.
Я вас на крилах підіймаю
або сумую разом з вами.

Хто я?

(Пісня)

Я АНІ СКРИПКА, АНІ БАС

Загадка

Я ані скрипка, ані бас,
сама із деревини,
та звеселю й спечалю вас,
коли мій спів полине.
З моїх складів неважко скласти
словечка сопка й спілка.
Отож назвіть мене, будь ласка.

Зовуся я

(Сопілка)

ПЕРЕТВОРЮЮСЬ НА ОЧАХ

Загадка

Я іменник і вживаюсь тільки в множині, —
а закінчення ви, друзі, замініть мені —
стану травкою, що сохла у погожі дні,
і вживатимусь відтоді тільки в однині.

Який я іменник?

(Сіни, сіно)

РІДНЕ

Лелека щось вицокує,
з'явившись на Сулі
"Стоїть гора високая... —
співають у селі —

Край берега, у затишку,
прив'язані човни;
а три верби схилилися,
мов журяться вони..."

До сліз щемлива пісенька
хвилює раз у раз:
усе таке самісіньке
край берега у нас.

Все, як у пісні Глібова, —
гора, човни, гаї...
Часом не на Сулі, бува,
написано її?

Та хай не цьому лугові
судився цей мотив,
хай Глібов пісню Бугові
чи Снову присвятив —

летять птахи із вирію,
на крила налягли.
А я пейзаж примірюю
до рідної Сули.

ВДЯЧНІ СЛОВА

Дитячі роки. Перші кроки.
Зелений вигін і Сула.

І тільки сядеш за уроки,
а тут матуся посила:

— Піди, спасибі тобі, Митю,
води відерце принеси. —
Я йшов. Але побіг би миттю
ще до схід сонця, до роси.

Бо каже мама щонайм'якше
(книжками ж, бачить, зайнятий).
А коли вас так просять — як же
вам після цього не піти?

Хоч був "і молоде, й зелене",
а все як слід робить хотів.
І вже тепер в душі у мене
до мами стільки вдячних слів.

Бо лиш вона, лиш рідна мати
могла не мати й крихти зла;
уміла словом спонукати —
й робота легшою була.

СЛОВА ПОКЛИЧНІ — ПРОСИ
Й ВЕЛИЧНІ

В джерелах слова — душі криниця,
а рідна мова — як чарівниця.

Звичайний приклад візьму навмисне,
краса ж така в нім, що серце стисне.

Дивися — в кличнім простім відмінку:
"Ой не стелися, зелен барвінку..."

Одвертий кличний — немов дитинний,
музичний, зичний та ще й гостинний.

Вживеш ти усно чи на папері —
мов у світлицю відчиниш двері.

Звертання щире, душевне, щедре —
Василю, Павле, Іване, Петре!

І так сердечно, і так ласкаво —
Наталю, Лесю а чи Любаво!

До зборів, сходки відкрито й радо —
чи товариство а чи громадо!

А найсвятіше душа приємле —
моя Вкраїно, кохана земле,

ти, сивий Дніпре, і ти, Дунаю, —
миліших серцю звертань не знаю.

ЗАГАДКА З ГЕОГРАФІЇ

Жарт

Щоб Федя в географії кохався,
пізнав у ній безмежжя чар і див
і щоб у школі з ліньками не знався,
Олесь йому загадку спорудив:

— Чи ти країну в Африці узнаєш,
в якій ріка Оранжева тече?

Назад країни назву прочитаєш —
тебе за ліньки сором обпече...

Федько по карті йде, мов крізь болото,
одразу видно: в джунглях новосел.
Олесь йому: — Таж он вона — Лесото!
Федько назад читає: — От — осел!

ЗВЕРТАННЯ

Скільки є в нас, любі друзі,
для звертання ніжних слів —
і до тата, й до матусі,
до бабусь і дідусів!

І татусю, й мамцю, й нене,
і дідусю, й бабцю теж, —
миле, ніжне, сокровенне —
як ще краще назовеш?

А Федько звертання творить
так, що душу виверта:
замість "мамо" — "ма" говорить,
замість "тату" каже "та"!

В школі Беллу — "Бе" гукає,
а Меланю кличе "Ме"!
Леле! Школу оглашае
белькотіння лиш саме.

Учня він іменння знає,
та не встигне підійти,
як за ґудзика хапає
і вигукує: — Ей ти!

Дома: — Ба-а! — кричить бабусі.
(Ліньки повністю назвать).
Як ви думаєте, друзі,
що йому на це сказать?

Мабуть, треба щось кумекать,
бо інакше мимохіть
будем тільки бекать-мекать
там, де треба говорить!

НАЙДЕШЕВШЕ Й НАЙДОРОЖЧЕ

Загадка

Скажеш так чи надішлеш поштою —
я від того нічим не змінюся.
Я людині нічого не коштую,
але високо нею цінюся.

Що це таке?

(Слово вдячності)

ВІДГАДАЙ ОБОВ'ЯЗКОВО,
ЯК ЛІТЕРА МІНЯЄ СЛОВО

Метаграма

Всього чотири літери у слові,
а зміст його міняють початкові:
З ґ— буде чорна птиця дика,
з п — інша, горда і велика,
з к — вже напій пахучий буде,
що для гостей готують люди;

з л — виріб, дошка з стояками,
де спочиваємо ми з вами,
також вибій, на шахтах знаний,
і виверженъ потік вулканний.
Коли ж там С поставлю я,
то буде вже людське ім'я.

Які це слова?

(Ґава, пава, кава, лава, Сава)

ЯКІ МИ РОДИЧІ?

Каламбур

— Іване, кажуть, родичі ми з вами.
Чи так? Скажи, будь ласка.

— Аякже! Ваша мама нашій мамі
двоюрідна Параска.

ЦІКАВ Є СЛОВО

Загадка

Хто слово цікаве мені наведе?
Нехай обізветься кмітлива душа.
В цім слові — подвоєна літера Д
і в ньому ж — подвоєна літера Ш.

(Піддашшя)

ПОКАТАВШИСЬ, ПОПОЇЖ

Загадка

Я частина колеса: можеш добре мчати
лиш у воза запрягай коня.
Переставиш наголос — буду означати
споживання їжі серед дня.

Хто я?

(Обід)

ПОМІЖ ДОБРИХ ЛЮДЕЙ

Чи ви звертали увагу на це —
на Україні то явище примітне:
вітаються люди й сказать слівце
прагнуть якесь привітне?

Мати каже сусідові на межі,
щоб засвітився на добрім слові:
— Здорові були та Боже вам поможи!
— Спасибі Будьте і ви здорові!

А батько в чийсь двір заходить зі мною
(сюдою з Загреблі пряма дорога),
аж тут і господар трясе бородою,
курей годує коло порога.

— Здрастуйте! — батько йому.— Як
поживаєте?
— Живемо, — каже дід, — біді наперекір.

— А ви нам ноги не поперебиваєте,
що ми йдемо оце через ваш двір?

Дід провів рукою по бороді рудій,
відчувши якийсь приплив теплоти:
— Та якщо й переб'єм, то хіба по одній,
щоб і другий раз ви могли пройти.

І ми йдемо. І так світло на душі
І щось лоскотливе напливає у груди.
І так приємно, що ми тут не чужі,
і що навколо хороші люди.

ЧИМ БАГАТІ, ТИМ І РАДІ.

Тітка Оришка жила в Курманах,
щоліта білила убогу хатину.
Вікна хатини дивились на шлях.
Червоні ружі виглядали з-за тину,
щоб і цвітно, і привітно.

Хто здалека їде повз них —
біля колодязя спинить підводу.
Брязне відрами й цепом візник —
набирає студену воду.

Наче в казці, одчиниться хижка —
й до журавля при колодязі
вийде тітка Оришка
в чепурненькому одязі.

Дядько — на воза, поправив мішок
і на волів: соб, цабе!

А Оришка: — Візьміть хоч пиріжок. —
(Щоб не подумали, що село скупе).

Чим багаті, тим і раді...

Їде з Ромна бородань на Брід —
біля колодязя спинить підводу.
Брязне цепом і відрами дід —
набирає студену воду.

Наче в казці, одчиниться хижка —
й до журавля при колодязі
вийде тітка Оришка
в чепурненькому одязі

Дід сіда на віз, бере батіжок,
шкапа останнє сінце скубе.
А Оришка: — Візьміть хоч грушок. —
(Щоб не подумали, що село скупе).

Чим багаті, тим і раді..

Щира й весела, докине слівця,
щоб враження в кожного мандрівця
від Курманів найкраще було,
бо дуже любила рідне село.

НА БАЗАРІ

Йдемо з матусею на Спаса —
гуде Коровинський базар...
Мед, масло, гарбузи, меляса
і яблука, немов янтар...

Ось дід Оверко,
знайомий дід.
І груш цеберко
біля воріт.

І каже: — Ледве придибуляв, —
за поперек схопившись, кривиться.
Кива на груші мені: мовляв,
бери, яка на тебе дивиться.

Ось дядько Федір, наш родич — сват
(у нас був тиждень тому назад).

Стоїть, як завше,
жує мундштук,
грушки розклавши
по десять штук.

Ціни ніколи не попустив би.
Підходим, а він збентежено глядь.
— Я, — каже, — вас би і пригостив би,
та не хоцця десятка розбивать.

А тітка Настя торби збирає,
струснула крихти для горобців.
— Попродавала, нічо' й немає,
візьми, Митюшко, хоч гарбузців...

— Спасибі, тьотю... Ой, не треба!
Купили ми кавун — "як жар".—
Світило ясне сонце з неба,
стихав Коровинський базар.

ЛЮДСЬКА ВДАЧА

Загадка

Про яку, вгадайте, йдеться людську вдачу:
зроду не збіднієш з нею, далебі.
Бо за тую вдачу матимеш віддачу:
що роздав ти людям — вернеться тобі.

Яка це риса вдачі?

(Щедрість)

БЕЗ ЗУБІВ ГРИЗЕ

Загадка

У тварин не буває,
навіть і в шимпанзе.
Хоч зубів і не має,
а людину гризе.

Що це таке?

(Совість, сумління)

ОСОБЛИВА НІЧ

Загадка

Що за піч у Гаврила —
і пахтіла, і курила,
а нічого не зварила.

Що це таке?

(Кузня)

КУЗНЯ

Д. Молякевичу

Дмитро Панасович, поет,
жартун непересічний,
відкрив мені один секрет,
секрет — філологічний.

Заговорив він про слова:
— Є вчені, добре знані,
а от слова й для них, бува,
з походження — туманні

Ось слово "кузня". Фасмер, Даль [6],
дають близьке — кузнець, коваль,
кузенний, кузниця й т.д.,
а де вони взялися? Де?

Яке походження прапра —
"кузенного" словечка? —
Уважно слухаю Дмитра:
куди веде вервечка?

Бесідник мій усе це враз
спромігся пояснити:
— Ви знаєте, в селі у нас
словечко є кузити.

Коли пронизливо свистить
поземка в сивий грудень

чи в горно дмуть: "О, вже кузить!
Кузить!" — говорять люди.

Для тих, хто знає цей вітрець,
уже не таємниця,
чом коваля зовуть кузнець,
а горно звуть — кузниця.

У мовознавців ми й на мить
не відбираєм кусня.
Та справді: чи не від кузить
походить слово кузил?

БІЛИМ ПОЛЕМ Я ІДУ

Загадка

Я тонкий, твердий, та знаний всюди,
білим полем я охоче йду.
Що ти думаєш — очима люди
визначають по моїм сліду.

Хто я?

(Олівець)

ЯКА НАЗВА?

Загадка-жарт

Двічі повторив Панько Вареник
український вказівний займенник

і здивовано гукнув до друга:
"Це ж так зветься африканська муха!"

Яка назва цієї мухи?

(Цеце)

МІСЦИНА НАД ЯРОМ

Загадка

Тож бувають у мові дива!
Це слівце інтригує недаром:
на шість літер — апострофів два,
означає місцину над яром.

Яке це слово?

(Над'яр'я)

ЗАГАДКОВІ ІМЕНИНИ

Шість десятків років має чоловік,
загадку маленьку загадав для нас:
не проґавив жодних іменин за вік,
та в житті їх справив лиш п'ятнадцять раз.

Може б, друзі, з вас хто потрудився
та й сказав, коли він народився?

(29 лютого)

З ОДНИНИ У МНОЖИНУ

Загадка

Вживаюся я тільки в однині —
коротке слово з невеселим змістом.
Додайте літеру — і в множині
одразу стану слобожанським містом.

Який я іменник?

(Сум, Суми)

СЛАВУТНІ МІСЦЯ

Над назвою задумавсь я,
ще в юності почутою:
звідкіль таке Дніпра ім'я?
Чом зветься він Славутою?

Читаю, стежу, та, на жаль,
все таїною вкутане.
Аж натрапляю: пише Даль,
що слово є славутина,

що значило в старі часи,
в народнім давнім звичаї
кут неповторної краси,
природи мальовничої.

А хвилі сивий Дніпр несе,
де зелень кучерявиться.
Славутне справді тут усе,
бо все красою славиться.

А де ще є гаї, луги,
як на святій Хмельниччині?
Горині тихі береги,
яр-зіллям закосичені.

А це хіба не дивина,
в зелений бір укутана:

Славута-місто вирина,
що звалося Славутина.

Вбирай красу, твори добро,
милуйся рястом, рутою —
й збагнеш, чому зовуть Дніпро
Славутичем, Славутою.

ЩЕ ПРО НАЗВИ

...Немає мудріших,
ніж народ, учителів.

М. Рильський

Здавна, за царя Гороха,
словом круглим, як горох,
ув оселі край порога
сипав жвавий скоморох:

— Чули? Обухів
торбу набухав,
а Київ — виїв...

А народ же як пристебне —
слово влучне і шпарке

вічно житиме, дотепне,
чи солодке, чи гірке.

Мова дідова не змеркла,
перейшла до внука:
"Славен город Біла Церква,
ще славніш Прилука..."

Одному Золотоноша
на всі сто хороша.
А для іншого Тараща
у сто разів краща.

Я люблю цю перепалку —
чув про неї змалку:
"Ой хвалився Яготин —
Ніжин мені побратим".

А до нього славний Ніжин:
"Я красою не обижен.
У степу стоїть Ромен,
та й той мені не ровен".

Від Обухова до Ічні —
жарти, дотепи зустрічні
Від Красилова до Варви —
все нові квітчасті барви:

мак, любисток і ласкавець —
не будяк і не осот —
бо найкращий мовознавець
мудрий рідний наш народ.

ПОЩАСТИЛО

Пісенька-жарт

У неділю нашій Варі
пощастило на базарі

Для курей золотокоса
підкупила гречки й проса.

А для себе — босоніжки,
стало легше тюпать пішки.

Легко серцю молодому,
йде співаючи додому:

"Трошки гречки, трошки проса,
трошки взута, трошки боса".

БІЖИТЬ БЕЗ НІГ

Загадка

Біжить без ніг в ярки, в рови,
без рук, а має рукави.
Я відгадав уже, а ви?

Що це таке?

(Річка)

СИРОТА ДО НАРОДЖЕННЯ

Загадка

А відгадайте, що за дивовина
в умові загадки незвичні дані:
іще не народилася дитина,
а вже у мачухи на вихованні

Що воно?

(Зозулине яйце)

ДИВНИЙ ПОЛІГЛОТ

Загадка

Що не скажеш їй — повторить
з гарною вимовою.
І не вчила, а говорить
будь-якою мовою.

Що це таке?

(Луна)

ВИМОВ СКОРО СКОРОМОВКУ

Вимов скоро: тітка, квітка,
крига, кринка, бровка,
скроня, скриня, сковорідка
буде скоромовка!

БАБИНЕ ЛІТО

Стала осінь луками ходити,
наснувала з павутин антен... [7]

Літо, літо бабине, куди ти
захурчало в триста веретен?

Ох, бабусям, дідусям до серця
ця теплінь (підмічено давно)!
Чом же літо бабиним зоветься
і чому не дідове воно?

Кажуть люди: то літає в ступі
баба вітрогониста Яга:
всі шляхи, усі стежини любі
скоро біла замете юга.

Може, то на бабиних маршрутах
прядива тонкого ниточки?
Ні, летять на срібних парашутах
на нові домівки павучки.

І Яга тут, мабуть, ні при чому,
бо тоді від бабиного зла
у ясному небі голубому
павутина б чорною була…

Пригріває сонечко потрішки,
і сьогодні здогадались ми:
то бабусі Осені усмішки
в передодень білої зими.

ВІД МАЛОГО
ДО ВЕЛИКОГО

Загадка

Я суцвіття злаків, де плоди на мливо
достигають жовті, наче віск.
З наголосом іншим — велетенське диво,
статуя, колона, обеліск.

Хто я?

(Колос)

ТІПУН ТОБІ НА ЯЗИК!

Дідусь вируша в кожусі,
онук подає башлик:
— Простудитесь ви, дідусю...
—Тіпун тобі на язик!..

Недавно читав я нарис,
дізнався наприкінці:
тіпун — хрящуватий наріст
у птаха на язиці

І на язиці в людини
вискакує прищ — тіпун.
Звичайно, не без причини,
коли людина — брехун.

Поводься завжди зразково.
Якщо ж, пустий балакун,
сказав ти брехливе слово —
то й сів на язик тіпун!..

Коли щось лихе віщуєш,
галдикнеш, як той індик, —

одразу ж на це почуєш:
— Тіпун тобі на язик!

ЧОМУ ДЕСНА?

Люблю я завзятих хлоп'ят і дівчат
за те, що до знань вони ласі;
люблю завітати й розмову почать
з кмітливими в класі:

— А що, коли, друзі, спитаю я вас:
що значить, приміром, десниця —
І весело й дружно гукає весь клас:
— Правиця! Правиця!

—Десниця, — кажу, — знає й бабця стара, —
є правою дійсно рукою.
Чому ж тоді ліва притока Дніпра
зоветься Десною!

— Колись я по радіо чула одне
пояснення, — каже Марічка, —
Десна — це від скіфських словечок спо, сне —
вода, тобто річка.

— Чудово! Міркуйте, шпаркі, молодь...
дітей заохочую знову.
Принишкли, мовчать. І я далі тоді
веду свою мову:

— Є ще одна версія, друзі мої,
що теж нам цікавою буде:
угору ішли по Дніпра течії
селитися люди.

Дорога на північ була нелегка,
немало зазнали клопоту.
А назва Десна — бо була їм ріка
праворуч по ходу.

НАВЧИЛА

Жарт

Ох ці шпаки-витівники!
їм пишуть слово ворон,
вони читають навпаки,
виходить слово норов.

Сороко, ти не скрекоти
даремно коло хати.
У гай за вчительку лети,
навчи шпаків читати.

Сорока вчить, усе як слід
шпачки на вус мотають.
Черкнула їм: потоп і дід,
дід і потоп читають.

Дай ще урок шпачкам своїм,
сороко-білобоко!
Черкнула слово око їм,
вони читають: око!

Про неї слава навсебіч —
недарма скре-ке-чила.
— О, — кажуть, — зовсім інша річ,
як правильно навчила!

* * *

Читать слова звичайно і навспак
цікаво так, що не списать пером.
У нас це зветься літеральний рак,
а греки називають паліндром.

ХТО Я?

Загадка

Річкою красивою я взяла розгін,
раптом перша літера попливла в затоку,
а коли поставили іншу навзамін —
стала несподівано я… порою року.

Хто я?

(Десна, весна)

"КОЗАЦЬКІЇ КОНИ
НЕ ТОПЧУТЬ БАРВІНКУ"

Т. Сергійчуку

Є речі на світі суціль загадкові:
звідкіль срібні цоки в звичайній підкові?

Поляже козак, повний сили і моці, —
звідкіль людські сльози в коневому оці?

Головоньку клонить... Жалобна година...
Казав було батько: "Не кінь, а людина".

Недарма в народі говориться, синку:
"Козацькії коні не топчуть барвінку..."

А я не спитав, хоч ішли тоді поряд:
"Скажіть мені, тату, чому так говорять?"

МОРОЧИТЬ ГОЛОВУ

Не буду зайвого торочить,
щоб не сказали: чув десь дзвін...
Є вираз: голову морочить.
Але звідкіль походить він?

На це знавець лінгвіст-історик
відкаже (сумніву нема):

"Морочить — це від слова морок,
а морок — це туман, пітьма".

Тоді й синоніми нам стануть
ясніші — що вже говорить —
такі слова, як затуманить,
як спантеличить, одурить.

Отож коли підкреслить хочуть,
що водить хтось когось за ніс —
"От, — кажуть, — голову морочить,
ошукує, як сущий біс!"

ДІСТАНЬ ІЗ ПІД ЗЕМЛІ

До мене запитання
в листівках і листах.

Питає Шендрик Таня,
питає Ваня Стах:

"Відкіль походить вислів
із-під землі дістать?"
Подумав я, помислив —
доводилось читать,

що в люду, хай і бідність,
лиш дрантя та торби, —
буває необхідність
ховать якісь скарби.

Крадіжки. І стихії.
Й навали ворогів.
Які ж були надії
не втратити скарбів?

Тоді ж не те, що нині,
у наш новітній час —
таж не було в помині
ніяких ощадкас.

Був спосіб для людини
свої скарби сховать
надійний і єдиний —
у землю закопать.

До слушного їх часу
і клали всі туди,
в підземну "ощадкасу",
подалі від біди.

Пан накладав податки,
а не внесеш — тюрма.
Бідак стогнав: нестатки,
бо грошей же нема,

А посіпака строго,
здиравши з бідних дань:
"Мені то що до того —
хоч з-під землі дістань!"

В країні лад змінився,
старе розтало в млі
А вислів залишився:
дістань хоч з-під землі!

ПОТРІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ

Загадка

Ану прикиньте розумом:
яке словечко водночас
республіка, і озеро,
й задушливий отруйний газ?

(Чад)

Є ТАКА КРАЇНА В БІЛІМ СВІТІ

Шарада

Ось країни назва. В ній — п'ять літер;
ви їх розділіть на три і дві —
в листі зашумить одразу вітер,
застрибають коники в траві,

бо оті три літери одні —
невеликий ліс у множині,
другі дві — зазначу при нагоді —
вказівний займенник з ними в згоді.
Є така країна в білім світі
й називається вона

(Гаї-ті))

ЩОБ УЗНАЛИ УКРАЇНКУ

Не було іменння в пресі
Білозерської Олесі,
хоча твори з її рук
вже давно ішли у друк.

В неї прізвище — озерне:
в ньому — білки гострий зір,
і пшениця білозерна,
й тихий місяць-білозір.

Мала жінка свій ужинок,
власним іменем красна.
Чом же Ганною Барвінок
нарекла себе вона?

Крига тиснула імперська,
і прибрала Білозерська
барвінковий псевдонім
(скільки рідного у нім!).

Підказала ймення "Хата" [8]
чи котрийсь порадив брат? [9]

Там, де хата — рута-м'ята,
барвінковий зелен-сад.

І взяла з того барвінку
барви, віно і вінок,
щоб узнали українку
з-поміж тисячі жінок.

МОВЧАЗНІ НАВЧАТЕЛІ

Загадка

Хоч в усній мові нас немає,
а на папері мовчимо,
та все, що ти читаєш, друже,
сприймати правильно вчимо.

Хто ми?

(Розділові знаки)

КРАЇНА Й… ГОЛОВНИЙ УБІР

Загадка

— Ой, цікаве слово! — каже Ніна.
В словнику, як хочеш, перевір:
напиши з великої — країна,
а з малої — головний убір.

Що це за слово?

(Панама)

ІВАН НОСИТЬ ПЛАХТУ, А НАСТЯ—БУЛАВУ?

Ви чули примовку,
і досі ще живу:
Іван носить плахту,
а Настя булаву?

Так люди говорять
(і правильно цілком)
тоді, коли в Насті
Іван під каблуком.

А факт історичний
в основі тут лежить.
Загляньмо в минуле —
побачим вочевидь.

На Лівобережжі
у той прадавній час
Іван Скоропадський
став гетьманом у нас.

Любив надмір жінку —
отож не дивина,
що правила Настя,
вродливиця-жона.

Вона і в державні
втручалася діла.
Тож Настина влада
безмежною була.

Й пішло поміж людом
(бо видно ж наяву):
Іван носить плахту,
а Настя булаву!

ТАЄМНИЦЯ ЗВИЧАЙНОГО СЛОВА

Я запитую учнів,
чом рослина будяк,
красень гордий колючий,
називається так?

Запитально дивлюся,
раптом чую:— Будяк? —
обізвалась Ганнуся, —
Бо росте він будь-як!

— Молодець ти, що маєш
власну думку про це.
Але зараз узнаєш,
звідки дивне слівце.

У Франка є це слово
в написанні бодяк.
Може, це випадково?
Ні, не просто це так!

В слові кожна карлючка
мов підказка, мов код.
Я згадав, що колючка
по-болгарському — бод.

А рогами колоти —
по-російськи — бодать
(не лише поліглоти
можуть щось розгадать!).

Мови дивний разочок
нам підказує, як
слів сукавсь мотузочок:
бод, бодяк і — будяк!

ЯК ЗАЧЕПИТЕ — ПОКОЛЕ

Загадка

Свитка сива, аж біляста.
На одній нозі стоїть.
І, здається, ніби хваста,
знаний протягом століть.

Малинова на все поле
шапка сяє, мов корона.
Як зачепите — поколе.
Й це не напад — оборона!

Що це таке?

(Будяк)

ОТ ТАК ШТУКА!

Метаграма

Для всіх була я люба-мила
вгорі всередині кімнати.
Як першу літеру згубила —
на лузі почала брикати.
Ще згодом літеру згубила —
зробилась іменем дівчати.
Та — що за лихо? — ще згубила
і стала нотою звучати.
Передостання ж утекла —
лишилось я.

Хто ж я була?

(Стеля, теля, Еля, ля, я)

БАРВІНОК НЕЗНИЩЕННИЙ

Скільки є на світі квітів,
стільки є на світі мов.
"Дивне розмаїття"

Скажіте, чому це повинно так бути,
щоб стільки зела і барвистих суцвіть —
і раптом не стало барвінка чи рути, —
чому це повинно так бути, скажіть?

А скільки ж було ворогів знавіснілих,
жорстоко топтали барвінковий цвіт;
топтали на схилах, батьківських могилах,
а він кучерявився, дивуючи світ.

Чи то закодовано, може, чи звикнув,
але незнищенний таки, далебі

Бо скільки не никнув, зі світу не зникнув,
зоріють очиці його голубі

І хай там найтяжча біда а чи скрута,
все рідне ми будем плекать і любить.
Не зникне уже ні барвінок, ні рута,
покіль є земля і небесна блакить.

ЯМ КРАЇНИ І СТОЛИЦІ?

Загадка

Ану, філологи натхненні,
з допитливими лицями:
які країни однойменні
із їхніми столицями?

(Алжир, Туніс, Люксембург,
Мехіко, Бразилія та ін.)

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ ГОРІШОК

В редакційній кімнатці
видавництва "Дніпро"
метикують завзятці,
кожен гострить перо.

А поетом же хвацьким
був із них не один.
Та сидять над Словацьким
кілька добрих годин.

Б'ються ентузіасти,
спільний в них інтерес:

як рядок перекласти —
ці то пес, ці то бес?

Так на так — зникне рима:
чи то пес, чи то біс —
втрата неприпустима, —
хто по дрова, хто в ліс.

Варіант: "нечистяка
чи собака?" — не те.
Де таланту ознака?
Діло наче й просте?

Й мова наша спроможна
відтворити вповні
Чи по-польському можна,
а по-нашому — ні?

Вже і сум, і зажура,
й пошук знову і знов...
Аж тут раптом Сосюра
до кімнати зайшов.

Пера всі відіклали,
гурт — до нього увесь.
— Як би ви переклали —
ці то пес, ці то бєс?

— Як? — І тут же розв'язка
поетичний рекорд, —
Дуже просто: будь ласка,
чи то хорт, чи то чорт?

БІЛУГОЮ РЕВІТИ

Тепер, звичайно, весь народ —
дорослі, навіть діти
прекрасно знають цей зворот:
білугою ревіти.

Та звідки помилка така
в східнослов'янських мовах?
Адже рибина це морська
з родини осетрових!

Лінгвісти свідчать недарма,
що тут у мові хиба:
"В білуги голосу нема —
вона німа... як риба!"

Ох, ці таїни, хай їм грець!
Тут нашорошуй вуха:
у морі є такий ссавець
з дельфінових — білуха!

Він справді із морських глибин
реве, немов корова.
І дивно, як цих двох тварин
змогла поплутать мова? .

Подібність винна звукова!
Та знають навіть діти
і розуміють ці слова —
білугою ревіти!

ЩО МОЖЕ ЛІТЕРА

Загадка

Букву З поставим між складами —
буде любий нам фольклорний твір,
С поставим — матимемо з вами
металевий головний убір.

Що це таке?

(Казка, каска)

БЕРЕЗОВА КАША

Син одбивається од рук.
Ракетки. Самокати.
Батьківським правом до наук
почав я спонукати:

— Щось ти уроки занедбав, —
все ігрища ті вражі
Гляди, щоб ти не скуштував
березової каші!

На це всміхається не зле
синок довготелесий:
— Я знаю, — каже, — сік, але
щоб каша із берези?

А я йому: — Того, хто вчивсь,
любили предки наші
й несли за те, що не лінивсь,
до школи горщик каші

Хто ж не обтяжувавсь нічим,
суворі предки наші

всипали добрих різок тим —
березової "каші".

А знав би ти, які були
з берези пруття голі,
що ними дітвору сікли
в старій церковній школі.

О, там старались що не крок
"підвищувати" бали
і за невивчений урок
безжалісно стьобали.

Тож батько наш і нам казав
за витребеньки наші:
— Гляди, щоб ти не скуштував
березової каші!

ЛОХВИЦЯ

Коли ми їдем Київ — Суми,
побіля Лохвиці — місток.
Обабіч — зарості. Внизу ми
аж відчуваєм холодок.

Вже й Лохвиця. Чи не рослина
дала їй назву отаку?
Адже росли тут лох, лохина,
що є в Грінченка в словнику.

Та головне, що річка в'ється
повз давні насипи, вали.
Сухою Лохвицею зветься
і є притокою Сули.

Снігами живиться й дощами,
й, буває, так пересиха,
що, мов калюжка між кущами,
стає воістину суха.

Та назва не дає спокою:
що ж Лохвиця в собі таїть,
що може бути і сухою —
як тайну слова зрозуміть?

Щоб дивну назву розтлумачить,
нас може виручить слівце —
слов'янське локва. Що це значить?
А означає слово це —

калюжа, рудочка, болітце
(а зменшувальне — локвица).
І докажіть ви, що не звідси
походить назва Лохвиця!

ДУМАЙТЕ, ЧИТАЙТЕ

Слова рідні, питимії
ще раз пригадайте:
"Учітеся, брати мої,
думайте, читайте..."

А чи геній випадково
в час важкої стуми
повторяв пекуче слово:
"Думи мої, думи"?..

"В Україну, — мовив сумно, —
ідіть, думи-діти".

Щоб розумно, не бездумно
ми жили на світі

Тож не нидіть нам, не скніти —
йти, не знавши втоми.
Розуміть, чиї ми діти,
пам'ятати, хто ми.

"ДІДУ МІЙ, ДУДАРИКУ"

У селі з давнім другом
в тиху пору теплісіньку
над Сулою, над лугом
рідну слухаю пісеньку:

"Діду мій, дударику,
ти ж, було, селом ходиш,
ти ж, було, в дуду граєш,
тепер тебе немає,
дуда твоя гуляє..."

А Сашко мені: — Друже,
в співах — рідні бувальщини.
І пісні не байдужі
до духовної спадщини:

"...і пищики зостаються,
казна-кому дістаються"...

Хай звучить і не модно
сопілчина небіжчика,
не для кого завгодно
зоставалися пищики.

Як сказати Сашкові,
чим я пісні завдячую?
Полюбив її змалку
я душею дитячою:

"Діду мій, дударику,
ти ж, було, селом ходиш..."

Виклика кожним звуком
почуття в нас незвідані,
що дідами онукам
з правіків заповідані...

ЗНАЧЕННЯ ПОБІЛЬШИТЬСЯ

Метаграма

Це слово часто стрінете:
три літери у нім;
та першу з них заміните
в цім слові чарівнім —

і значення побільшиться
одразу в сто разів.
І будете ви тішиться
з двох зовсім різних слів.

Які це слова?

(Рік, вік)

ЛИСИЙ І БОСИЙ

Загадка

Ану, хто з вас відгадає
(може, хто й не вчеше):
згори лисий поглядає,
знизу — босий бреше.

Що це таке?

(Місяць і собака)

НЕ ЛИШЕ ЗАПЕРЕЧУВАЛЬНА

Загадка

А хто порадує мене —
скажіть мені, будь ласка:
в якому слові частка не —
підсилювальна частка?

(Нехай)

І ТАКЕ БУВАЄ

Загадка

Хто жіноче ймення відгадає,
дуже миле у своїй природності,
що в пестливій формі означає
представницю іншої народності?

(Марійка, марійка)

ПТИЦЯ Й ПАРАСОЛІ

Загадка

Летить птиця на роздоллі,
випускає парасоль

Що це таке?

(Літак і парашути)

МЕТАЛЕВА ЖИРАФА

Загадка

Хоч не слон я і не робот,
а жирафа металева,
вантажі беру у хобот —
цеглу, рейки і дерева...

Хто я?

(Підйомний кран)

158

ДИВЛЯТЬСЯ СЕСТРИЧКИ

Загадка

Дивляться сестрички
так, немов живії:

жовті в них очички,
білі у них вії.

Хто вони?

(Ромашки)

ЖИТИ ПА ШИРОКУ НОГУ

Прислухаємось до слів потроху.
Часом кажуть про якихсь друзяк:
"Звикли жити па широку ногу,
розкошує так тепер не всяк!"

Що то за нога така широка?
Де у нашім вислові взялась?
Дошукатись — немала морока,
а бува, і встановити зась.

Треба знать середньовічну моду
і тодішніх багачів буття:
у Європі моді на догоду
величезне шилося взуття.

Це взуття носили і слов'яни,
козиряла в нім усяка знать:
що ботинки довші — більше шани,
можна багача по них пізнать.

Як, бувало, йде цабе велике —
зразу видно, що воно "з панських":
ледве не з півметра черевики,
широко ступати треба в них!

Щоб ходить зручніше — неодмінно
мали щось робити мудраки:
в носаках тримать набите сіно
або ще загнути носаки.

У Парижі про панів великих
і сьогодні можна ще почуть:
"О, ці мають сіно в черевиках!",
тобто добре, в розкоші живуть.

Тож і ми простежить маєм змогу
і потвердити для читачів:
вислів жити на широку ногу
породила мода багачів.

Є вона й сьогодні, рать не боса,
правда, вгору носака не пне.
Але глянь: іде, задерши носа,
або, ще як кажуть, кирпу гне.

ПИЛИП ІЗ КОНОПЕЛЬ

Перш ніж лізти, люди важать,
на який ступить щабель.
Щось невлад зморозиш, кажуть:
як Пилип із конопель.

Хто такий Пилип той дивний
і чого він там сидів? —
Інтерес уже спортивний
до таких крилатих слів.

Жив пан Філіп (з книг я знаю).
Шляхтич, з польських був земель

з Сандомирського десь краю,
із містечка Конопель.

Якось він прибув на раду
(сеймик саме скликав їх),
щось там бевкнув не до ладу —
у присутніх подив, сміх:

— Хто то? — всі питають.—Пробі! —
Та на нього оком стрель.
— То пан Філіп із Конопі!
(пан Пилип із Конопель).

І пііпов Пилип у люди
аж за тридев'ять земель.
І пішов гулять усюди
той Пилип із конопель.

А можливо, що й не в цьому
слів крилатих справжня суть.
Бо Пилипом, як відомо,
у народі зайця звуть.

Може, істина так близько,
не за тридев'ять земель:
просто вискочив зайчисько
із звичайних конопель.

Вам цікаво, — тема, звідки?
Із Міцкевича узята.
Придивіться до примітки —
"Пан Тадеуш". Пісня п'ята.

РОБИ, ЩОБ НЕ ПЕРЕРОБЛЯТЬ

Казав татусь — робити треба,
не виглядать, що зробить хтось.
"Роби, та так, щоб після тебе
перероблять не довелось".

Бо всі пра-пра і дід, і баба —
в калюжу ще ніхто не сів.
А виросте якась незграба,
то підведе Білоусів.

Іще навчаючись у школі,
запраг, щоб діло йшло на лад.
Я колоски збирав у полі,
я прислухався до порад.

А радили вставати зрання,
порада ж ця — великий плюс.
І я збагнув: секрет — старання,
і нині з іншими ділюсь:

"Роби, і не зважай на втому,
і не чекай, що зробить хтось.
Коли ж зробив, то щоб нікому
перероблять не довелось!"

І ЧОГО ВОНО ТАК?

Наяву чи вві сні десь верба чи смерека,
чи з лататтям ставок чи болітце грузьке,
але раптом побачиш — на хаті лелека —
щось таке українське, щось рідне, близьке.

Наяву чи вві сні десь тополі над шляхом,
чи село, повз яке проїжджав разів сто, —

а приліплене десь у куточку під дахом
так оселю теплить ластів'яче гніздо.

І чого воно так, що на рідній стежині
чи на довгих шляхах неймовірно трудних,
так бентежать серця нам ключі журавлині,-
може, предківські душі вселилися в них?

МОЄ СЕЛО

Моє село — ні гір, ні круч, —
рівнина, рівнина.
Пусти — покотиться обруч
до самого Ромна.

І від стрімких роменських круч
дорога вздовж ланів:
пусти — покотиться обруч
до самих Курманів.

Чому обруч? Як атрибут
він, може, й застарів.
Та я — і це підкреслю тут —
із роду бондарів.

— Ми не якісь, — казав мій дід, —
заблуди-пришелепки.
У тих, хто забува свій рід,
не вистачає клепки.

СЛОВО НАШЕ РІДНИ

Акростих

Роде наш красний, роде наш прекрасний,
Іншого в світі не шукаєм ми;
Дух український, вольний, незагасний,
Не подолати силам зла і тьми:
Ери нової вже гримлять громи.

Слово погідне, слово наше рідне,
Любим тебе ми, будем вік любить,
Обрій відкрився, всім світам ти видне,
Видне як сонце, як ясна блакить;
О рідне слово, хай тобі щастить!